

УДК 346.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.2>

МІСЦЕ ДОГОВОРУ У МЕХАНІЗМІ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ ВИМІР

Забзалюк Д.Є.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1041-0148
e-mail: great_master@ukr.net*

Забзалюк Д.Є. Місце договору у механізмі регулювання господарських правовідносин: компаративістський вимір.

У статті досліджується сутність та зміст поняття господарського договору в національному праві та проводиться порівняння з правом країн Західної Європи. Вказано на проблеми, що перешкоджають гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу у сфері регулювання господарських договорів, та запропоновано шляхи їх вирішення.

Аналізується: договір, як форма волевиявлення суб'єктів господарських відносин; головні принципи договірної регулювання, такі як: свобода договору, обов'язковість виконання договірних зобов'язань, взаємна вигода сторін, справедливість та пропорційність відповідальності; вимоги до форми господарського договору, що забезпечує захист інтересів учасників правовідносин і прозорість господарських операцій.

Встановлено, що договори є ключовим інструментом регулювання господарських правовідносин як у національному, так і в європейському праві. Порівняння українського та європейського правового підходів до договірної регулювання дозволяє виявити як спільні риси, так і відмінності, що зумовлені правовими традиціями та особливостями економічної системи.

У статті здійснено порівняльний аналіз законодавства України та європейського права може допомогти виявити відмінності, суперечності та недоліки в національному законодавстві, а також визначити області, що потребують гармонізації з європейськими стандартами. Вказано, що у контексті європейської інтеграції України важливим завданням є гармонізація національного договірної права з правом Європейського Союзу. Це включає впровадження сучасних стандартів договірної регулювання, забезпечення правової визначеності та передбачуваності для суб'єктів господарювання. Досліджено, що порівняльний аналіз законодавства України та європейського права охоплює вивчення різних аспектів, зокрема структуру та організацію законодавства, зміст нормативних актів, принципи та підходи до регулювання, договори, права споживачів, електронну комерцію, конкурентне право, міжнародну торгівлю, альтернативне вирішення спорів, виконання рішень європейських судів, правила внутрішнього ринку, гармонізацію законодавства, а також юридичну культуру та співпрацю. У межах статті розглядаються правові реформи, застосування прецедентного права, захист прав людини та вплив європейських норм на правову свідомість і культуру.

Ключові слова: договір, господарський договір, договірне право, суб'єкти господарювання, гармонізація, адаптація, імплементація, країни Європи.

Zabzaliuk D.E. The place of the contract in the mechanism of regulation of economic legal relations: a comparativist dimension.

The article examines the essence and content of the concept of an economic contract in national law and compares it with the law of Western European countries. The problems that prevent the harmonization of Ukrainian legislation with the law of the European Union in the sphere of regulation of economic contracts are pointed out, and ways of solving them are proposed.

Analyzed: the contract as a form of expression of will of subjects of economic relations; the main principles of contractual regulation, such as: freedom of contract, obligation to fulfill contractual obligations, mutual benefit of the parties, fairness and proportionality of responsibility; requirements for the form of an economic contract, which ensures the protection of the interests of the participants in legal relations and the transparency of economic transactions.

It has been established that contracts are a key instrument for regulating economic relations in both national and European law. A comparison of Ukrainian and European legal approaches to contractual regulation allows us to identify both common features and differences that are due to legal traditions and the peculiarities of the economic system.

In the article, a comparative analysis of the legislation of Ukraine and European law can help identify differences, contradictions and shortcomings in national legislation, as well as identify areas that require harmonization with European standards. It is indicated that in the context of the European integration of Ukraine, an important task is the harmonization of national contract law with the law of the European Union. This includes the implementation of modern standards of contractual regulation, ensuring legal certainty and predictability for business entities. It has been investigated that the comparative analysis of the legislation of Ukraine and European law covers the study of various aspects, in particular the structure and organization of legislation, the content of regulatory acts, principles and approaches to regulation, contracts, consumer rights, electronic commerce, competition law, international trade, alternative dispute resolution, enforcement decisions of European courts, rules of the internal market, harmonization of legislation, as well as legal culture and cooperation. The article examines legal reforms, the application of case law, the protection of human rights, and the influence of European norms on legal consciousness and culture.

Key words: contract, business contract, contract law, business entities, harmonization, adaptation, implementation, European countries.

Постановка проблеми. Політичний курс України на інтеграцію до ЄС передбачає здійснення широкого спектра заходів, необхідних для реалізації цієї мети, що охоплюють економічну, політичну, соціальну та правову сфери, зокрема правотворчість і правозастосування. ЄС є найрозвиненішою формою міжнародного об'єднання, де частина суверенних повноважень передана наднаціональним інституціям. Гармонізація законодавства України та ЄС означає процес зближення правових систем і адаптації до міжнародних стандартів. Враховуючи європейське спрямування України, важливо запозичувати правові досягнення західних країн, зокрема у сфері недійсності та неукладеності господарських договорів. Використання зарубіжного досвіду в договірному праві сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання господарських відносин.

Договір як основна правова конструкція є ключовим елементом правового регулювання господарських відносин як у національному, так і у європейському праві. Він виступає важливим інструментом організації економічної діяльності суб'єктів господарювання, надаючи їм можливість самостійно встановлювати взаємні права та обов'язки. У контексті глобалізації та європейської інтеграції України виникає потреба у порівнянні особливостей договірного регулювання в різних правових системах, особливо у сфері господарського права. Це сприяє підвищенню ефективності правового регулювання господарської діяльності та впровадженню європейських стандартів в українське законодавство.

Метою цієї статті є загальнотеоретичний аналіз договорів у механізмі регулювання господарських правовідносин в Україні та Європейському Союзі, а також компаративістський огляд їхніх ключових характеристик.

Стан дослідження проблеми. Роль договору у механізмі сучасного правового регулювання господарських відносин та механізм правового регулювання договірних відносин як послідовність правових явищ, які опосередковують динаміку договірних зобов'язань та проблеми, що перешкоджають гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу у сфері регулювання господарських договорів стали предметом дослідження у наукових працях А. Чернега, М. Ромась, О. Димінська, К. Яценко та ін.

Виклад основних положень. Договір вважається універсальним регулятором досить різноманітних суспільних відносин, зміст, характер, і тенденції розвитку яких постійно зазнають змін. З часом, поширювався склад суб'єктів, учасників договору, поряд з фізичними особами, у договірних відносинах, почали брати участь господарські утворення (організації). Все це призвело до появи у юридичній літературі поняття «господарського договору» [1, с. 197-198].

Договір, як форма волевиявлення суб'єктів господарських відносин, є правовим актом, що забезпечує взаємодію між різними учасниками економічного життя. Національні системи права, зокрема українське законодавство, регулюють господарські правовідносини через систему договорів, визначених Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.

Головними принципами договірного регулювання є свобода договору, обов'язковість виконання договірних зобов'язань, взаємна вигода сторін, справедливість та пропорційність відповідальності. У системі господарського права України договір виступає основним регулятором господарської

діяльності підприємств та інших суб'єктів господарювання, що забезпечує ефективність правових відносин на ринку.

На європейському рівні правове регулювання господарських договорів також спирається на аналогічні принципи, зокрема на принцип свободи договору, проте доповнюється європейськими директивами та регламентами. Це зумовлює необхідність гармонізації національного законодавства з правовими нормами ЄС.

Українське господарське право регулює договірні відносини через норми, передбачені Господарським кодексом України, який визначає господарський договір як основний інструмент організації господарської діяльності. У контексті господарських правовідносин договір служить засобом забезпечення прав та обов'язків сторін і встановлення їх взаємних інтересів.

Відповідно до статті 179 Господарського кодексу України, договір є основною підставою для виникнення господарських зобов'язань. Він укладається на основі вільного волевиявлення сторін, що обумовлює його зміст та порядок виконання.

У той же час, українське законодавство містить жорсткі вимоги до форми господарського договору, що забезпечує захист інтересів учасників правовідносин і прозорість господарських операцій. Також важливою особливістю національного правового регулювання є вимога державної реєстрації певних типів господарських договорів, таких як договір оренди чи купівлі-продажу.

Правове регулювання договорів в Європейському Союзі базується на принципах, закріплених у директивах і регламентах ЄС. Основними напрямками є свобода укладання договорів, захист прав споживачів, а також гармонізація договірних прав між державами-членами. Європейське договірне право спирається на загальні принципи приватного права, однак має свої особливості.

Важливою складовою європейського договірного права є забезпечення рівних правових можливостей для учасників ринку з різних країн. Це означає, що законодавчі акти ЄС спрямовані на створення однакових умов для здійснення господарської діяльності на єдиному ринку.

Європейське договірне право передбачає стандарти, що забезпечують захист прав та інтересів суб'єктів господарювання, зокрема через директиви щодо прав споживачів, використання типових умов договорів тощо.

Спроби гармонізувати цивільне право в межах права Європейського Союзу наразі мають характер фрагментарної гармонізації. Такий підхід можна розглядати як компроміс між повною незалежністю національних правових систем та перспективною ідеєю створення Європейського кодексу приватного права.

Європеїзація договірних прав є одним із напрямів правової інтеграції, що базується на процесах уніфікації та гармонізації принципів і норм, спрямованих на регулювання всіх етапів договірних відносин. Проте аналіз наукових підходів вказує на відсутність єдиної думки на доктринальному рівні щодо визначення термінів «уніфікація права» та «гармонізація права» і їх співвідношення.

Положення міжнародних договорів і конвенцій можуть лише встановлювати рамки, в межах яких держави-учасниці на національному рівні повинні закріплювати відповідні принципи або формулювати правові норми. Така конвенційна уніфікація має на меті зближення регулювання відповідних видів суспільних відносин через узгодження національних законодавств. Також існує точка зору, що міжнародна уніфікація права є процесом, характерним для низки міжнародних організацій, під егідою яких розробляються різні керівництва для складання контрактів, типові контракти, загальні умови укладення та виконання договорів, модельні й одноманітні закони, зводи принципів, правил і звичаїв.

У такому випадку уніфікація розглядається як процес непрямого впливу міжнародної системи на міжнародне приватне право окремих держав через акти рекомендаційного характеру [2].

Деякі дослідники виділяють нормативно-правову уніфікацію, яка притаманна міжнародним об'єднанням або союзам, зокрема Європейському Союзу, де через нормотворчу діяльність органів цих об'єднань формується уніфіковане право на території їхніх членів.

Прикладом приватноправової уніфікації в європейському договірному праві є Загальноєвропейський закон про продажі (Common European Sales Law [CESL]), який був прийнятий Європейською комісією у 2011 році та рекомендований комітетом Європейського парламенту з правових питань до застосування як рамковий міжнародний акт у 2013 році.

Термін «гармонізація» (від грец. *harmonia* – зв'язок, узгодженість, відповідність) означає досягнення пропорційності та впорядкованості частин і цілого, відображаючи єдність, багатогранність і гармонійність форми та змісту об'єкта. Гармонізація права спрямована на зближення правових систем різних держав, усунення або зменшення відмінностей у правовому регулюванні, узгодження загальних підходів, концепцій і спільних правових принципів.

У науковій літературі часто порівнюють поняття «уніфікація» і «гармонізація» через їхні відмінності: у способах правового оформлення, кінцевих цілях регулювання, колі суб'єктів правотвор-

чості та співвідношенні з національним правом. Так, уніфікацію розглядають як процес, що веде до створення однакових (уніфікованих) норм у внутрішньому праві різних країн, які діють як спеціальні норми. Гармонізація, натомість, передбачає усунення суперечностей та адаптацію норм до національної правової системи, де вони застосовуються в загальному порядку.

Інша точка зору трактує гармонізацію як ширше поняття, яке охоплює уніфікацію права як частину процесу гармонізації, що зменшує розбіжності між правовими системами через визнання загальних принципів права. В цьому контексті міжнародна уніфікація розглядається як один із засобів гармонізації. Також існує підхід, за яким гармонізація є складовою процесу уніфікації, спрямованою на зближення правового регулювання шляхом використання альтернативних (субсидіарних) джерел, а не через встановлення єдиної міжнародної норми [3].

Сучасні українські дослідники зазначають, що процес європеїзації договірному права відбувається двома основними шляхами: через забезпечення ефективного правового регулювання окремих інститутів договірному права шляхом директив та регламентів, а також через розробку обов'язкових приватних кодифікацій загальних правових принципів і типових законів (так зване «м'яке право»), що разом створюють сучасний напрям уніфікації договірному права [2, с. 31–34].

З огляду на поглиблення європейської інтеграції та функціонування всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, що має на меті забезпечення вільного руху товарів і послуг, виникає необхідність гармонізації правових основ, зокрема договірно-правових засад єдиного економічного простору. У цьому контексті процеси європеїзації договірному права та участь України, як асоційованого члена ЄС, набувають особливої ваги.

Метою цих процесів є формування спільних підходів та концепцій розвитку національних договірних законодавств країн-членів ЄС, створення загальних принципів договірному права та встановлення схожих за змістом норм. Тому європеїзація договірному права України має здійснюватися через уніфікацію принципів правового регулювання договірних відносин, орієнтованих на «європейські» принципи, що характеризують зміст договірному права як наскрізні ідеї.

Практична спрямованість цих принципів полягає в наступному:

1) Вони регулюють договірні відносини як джерело права, застосовуючись до господарських договорів незалежно від волевиявлення сторін (наприклад, принципи свободи договору, обов'язковості договору, добросовісності та чесної ділової практики);

2) Вони слугують для заповнення прогалин у національному праві та міжнародних уніфікованих актах (за принципом аналогії права);

3) Вони враховуються під час розробки нових або змінення чинних нормативно-правових актів у сфері укладання та виконання договорів;

4) Вони виступають ціннісними орієнтирами, що забезпечують системність договірному права та створюють основу для гармонізації окремих положень національного законодавства;

5) Вони використовуються для тлумачення змісту норм права або умов договору, що є субсидіарним застосуванням принципів, відмінним від аналогії права.

Порівняльний аналіз договорів у національному та європейському праві дозволяє виявити ряд спільних характеристик і відмінностей. Серед спільних рис є такі:

– Свобода договору: в обох правових системах договори базуються на принципі добровільності та автономії волі сторін.

– Захист сторін: як українське, так і європейське законодавство передбачають заходи захисту прав сторін договору.

Водночас існують певні відмінності, що виникають з особливостей економічної системи та правової культури. Наприклад, у ЄС велика увага приділяється захисту прав споживачів та забезпеченню рівності між суб'єктами господарювання, тоді як в Україні правова регуляція більше зосереджена на контролі за виконанням договірних зобов'язань через державний нагляд.

Порівняльний аналіз законодавства України та європейського права може допомогти виявити відмінності, суперечності та недоліки в національному законодавстві, а також визначити області, що потребують гармонізації з європейськими стандартами. Розглянемо основні аспекти, які можуть бути включені до цього аналізу.

У контексті європейської інтеграції України важливим завданням є гармонізація національного договірному права з правом Європейського Союзу. Це включає впровадження сучасних стандартів договірному регулювання, забезпечення правової визначеності та передбачуваності для суб'єктів господарювання.

Серед головних викликів є необхідність удосконалення правової бази України з урахуванням особливостей європейського законодавства, зокрема щодо захисту прав споживачів, електронних договорів та транскордонних господарських відносин.

Порівняльний аналіз законодавства України та європейського права охоплює вивчення різних аспектів, зокрема структуру та організацію законодавства, зміст нормативних актів, принципи та підходи до регулювання, договори, права споживачів, електронну комерцію, конкурентне право, міжнародну торгівлю, альтернативне вирішення спорів, виконання рішень європейських судів, правила внутрішнього ринку, гармонізацію законодавства, а також юридичну культуру та співпрацю. У межах аналізу розглядаються правові реформи, застосування прецедентного права, захист прав людини та вплив європейських норм на правову свідомість і культуру.

Результати цього аналізу дозволяють виявити розбіжності та суперечності в національному законодавстві та окреслити сфери, які потребують гармонізації з європейськими нормами. Таке дослідження сприяє вдосконаленню правової системи, розвитку юридичної культури, зміцненню захисту прав людини й створенню сприятливих умов для економічного розвитку та міжнародної співпраці.

Практична реалізація гармонізації законодавства передбачає:

- узгодження нормативних актів: перший етап – порівняння законодавства України та ЄС для виявлення невідповідностей і розробки пропозицій щодо їх усунення.
- впровадження європейських стандартів: Україна має адаптувати директиви та інші європейські норми, вносячи зміни у законодавство та інфраструктуру для їх реалізації.
- інституційні реформи: процес гармонізації включає модернізацію судової системи, правоохоронних та регуляторних органів, створення спеціалізованих судів та підвищення кваліфікації фахівців.
- Інформаційні кампанії та навчання: необхідно поширювати знання про європейські стандарти серед юристів, держслужбовців, бізнесу та громадян.
- Міжнародна співпраця: важливу роль відіграє партнерство з ЄС та іншими країнами для обміну досвідом, технічної підтримки та спільних проєктів [4].

Для ефективної координації та контролю процесу гармонізації можуть створюватися спеціальні органи, такі як комісії або експертні групи. Важливим елементом є підвищення рівня юридичної освіти через розробку спеціалізованих програм, семінарів і тренінгів. Регулярний моніторинг і оцінка впровадження європейських норм дозволять своєчасно виявляти недоліки та вдосконалювати процес гармонізації.

Гармонізація законодавства є необхідною умовою для ефективного функціонування єдиного ринку ЄС, який забезпечує вільний рух товарів, послуг, капіталу та людей між державами-членами. У разі виявлення перешкод для економічної діяльності країна-член або орган ЄС ухвалюють спільні заходи. Це можуть бути акти прямої дії (регламенти Ради ЄС або акти колективних органів, як-от Рада міністрів) чи єдині принципи у формі директив, технічних стандартів і делегованих актів Комісії та регуляторних органів (EBA, EIOPA, ESMA, Агенція з атомної енергії). Такі документи потребують імплементації через національне законодавство шляхом транспозиції. Вони усувають ринкові диспропорції та системну дискримінацію учасників ринку на всій території ЄС.

Гармонізація законодавства приносить численні переваги для України ще до її вступу до ЄС. Вона стимулює економічний розвиток, виправляючи системні недоліки в організації ринків, адже ЄС є головним торговельним партнером України. Узгодження українських правил із європейськими полегшує підприємствам адаптацію до європейських стандартів, що підвищить їхню конкурентоспроможність на ринку ЄС. Фактично, бізнес-суб'єкти зможуть працювати на європейському ринку як у звичному середовищі ще до повної інтеграції ринків України та ЄС.

Окрім економічних вигод, гармонізація має значний вплив на ключові правові інститути та процеси, які забезпечують верховенство права: судоустрій, незалежність гілок влади, рівність державної та приватної власності тощо. Важливо, щоб норми права ЄС однаково застосовувалися у всіх країнах спільноти, і гармонізація українського законодавства з «*acquis communautaire*» сприятиме зміцненню верховенства права в Україні.

Зрештою, цей процес посилює інтеграцію України з ЄС, що матиме важливі політичні та правові наслідки для зовнішніх відносин обох сторін, зокрема у сфері безпеки. Гармонізація законодавства у безпековій та зовнішньополітичній галузях підвищить передбачуваність та надійність України як партнера. Це, у свою чергу, сприятиме посиленню її позицій як важливого гравця з вагомих впливом у сферах «м'якої» та «жорсткої» сили.

Обсяг українського законодавства, що підлягає адаптації, та сукупність «*acquis communautaire*», які визначають рамки цієї трансформації, були окреслені в Угоді про асоціацію, що спирається на досягнення Угоди про вільну торгівлю. На відміну від Угоди про нове покоління (УНЧ), яка охоплює 35 глав, Угода про асоціацію включає 28 сфер, серед яких як політичні аспекти (верховенство права, зовнішня політика, система правосуддя), так і економічні (доступ до ринків, захист торгівлі, митні питання, інтелектуальна власність, транспорт, енергетика тощо). УНЧ також передбачає

інституційні розділи, що регулюють участь у Європейському парламенті та Раді ЄС, порядок представництва й головування, створення окремого Директорату в Єврокомісії та участь у бюджетній і фінансовій політиці ЄС.

Починаючи з ратифікації Угоди про вільну торгівлю в 1998 році, Україна досягла значного прогресу, ухваливши низку законів і підзаконних актів, які відповідають вимогам «acquis» ЄС. Проте попри досягнення, ще багато залишається зробити навіть у межах уже ратифікованих угод. Як свідчать звіти Міністерства юстиції України, проведені оцінки й надані рекомендації щодо приведення галузевого законодавства у відповідність із нормами ЄС підтверджують, що процес гармонізації все ще далекий від завершення.

Українське законодавство має відповідати нормам Європейського Союзу, проте ця відповідність не обов'язково повинна бути абсолютною. ЄС визнає, що повна ідентичність законодавства не завжди можлива й іноді навіть небажана. При адаптації норм враховуються національні особливості та умови розвитку України, а також можуть бути передбачені перехідні періоди або тимчасові винятки вже після набуття членства в ЄС. Важливо також, щоб нові норми органічно інтегрувалися в національну правову систему, доповнюючи й зміцнюючи її.

Наразі ЄС не має дієвих інструментів для контролю чи примусу держав-членів виконувати свої зобов'язання щодо гармонізації законодавства. Це означає, що після вступу до ЄС Україна (як і будь-яка з нинішніх 27 держав-членів) теоретично може скасувати окремі законодавчі норми, пов'язані з адаптацією до «acquis communautaire». Хоча формально існує можливість денонсації угод через невиконання вимог, це потребуватиме одностайної згоди всіх 27 країн-членів. Оскільки кількість правових актів ЄС обчислюється десятками тисяч, поріг для денонсації є надзвичайно високим, і лише серйозні порушення можуть стати підставою для такого рішення. На практиці приклади останніх 15 років демонструють, що зобов'язання після набуття членства часто носять декларативний характер: це видно з недостатньої боротьби з корупцією в Румунії та Болгарії, фінансових порушень Греції та недотримання принципу незалежності гілок влади в Польщі й Угорщині.

Для продовження переговорів про членство Україна повинна відповідати Копенгагенським критеріям, ухваленим на засіданні Європейської ради в 1993 році. Вони передбачають:

- стабільність інституцій, що забезпечують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин.
- функціонуючу ринкову економіку та здатність протистояти конкурентному тиску й ринковим викликам усередині ЄС.
- здатність брати на себе зобов'язання членства, включно з впровадженням правил, стандартів і політик, що складають «acquis communautaire», а також дотриманням цілей політичного, економічного та валютного союзу.

Ці критерії були прийняті в 1993 році, через рік після критеріїв членства в Маастрихтській угоді. Як свідчить досвід, призупинити переговори про вступ набагато легше, ніж позбавити країну вже здобутого членства.

Таким чином, виконання Україною зобов'язань щодо гармонізації законодавства в статусі кандидата вимагає навіть більших зусиль, ніж у статусі члена ЄС. Однак у перспективі краще зіткнутися з викликами держави-члена, оскільки це свідчитиме про досягнутий прогрес українського суспільства та компетентність українських правників, які успішно подолали виклики правової інтеграції. Можливо, саме ці зусилля стануть вирішальними напередодні остаточного завершення цього процесу.

Висновок. Загальнотеоретичний аналіз договорів у механізмі регулювання господарських правовідносин в Україні та Європейському Союзі і застосування компаративістського підходу, зокрема дозволяє вести мову про гармонізацію договірних правових відносин України. Даний процес є важливим кроком на шляху до інтеграції України в єдиний європейський правовий простір, що сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання господарської діяльності та захисту прав суб'єктів господарювання. Немає сумнівів у тому, що це наблизить українське законодавство до норм Європейського Союзу та полегшить інтеграцію в єдиний правовий простір.

У цілому, адаптація договірних правових відносин до європейських норм має важливе значення для подальшого розвитку України. Вона формує спільний правовий простір з країнами ЄС, спрощує співпрацю та взаємодію з європейськими партнерами, створюючи підґрунтя для зміцнення економічних та правових зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Чернега А.П. До поняття договору у сфері господарських відносин. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 197–201.

2. Димінська О.Ю. Перспективи уніфікаційного вектору європеїзації договірного права. *Міжнародний конгрес європейського права: збірн. наук. праць* (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. 356 с.
3. Яценко К. Уніфікація правових норм та гармонізація національних законодавств як способи наближення правового регулювання в державах-членах Європейського Співтовариства. *Український часопис міжнародного права*. 2002. № 3. С. 95–103.
4. Ромась М. Поняття та ознаки цивільних зобов'язань за участю держави України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1 (287). С. 21–26.